

მაგლა ჭიქაბერიძე

დიმიტრი ყიფიანის მოწაფეობის წლები
(მისივე მემუარების მიხედვით)

დიმ. ყიფიანი ქართველ მწერალთა შორის პირველი იყო, რომელმაც თავისი მოწაფეობის წლების შესახებ საინტერესო ცნობები შემოგვინახა. მდიდარი ფაქტობრივი მასალით დატვირთული მისი მემუარების პირველი ნაწილის („სულის სკოლა“) პირველი თავი („სწავლის დროს“) წარმოადგენს ნამდვილ ცოცხალ ბელეტრისტულ თხრობას დიმ. ყიფიანის განსწავლის წლებზე კეთილშობილთა სასწავლებელში.

დიმ. ყიფიანის მემუარები, განსაკუთრებით მისი ეს პირველი ნაწილი, შედარებით უყურადღებოდაა დარჩენილი ქართული ლიტერატურის ისტორიკოსთა მიერ. არადა, მასალობრივადაც და მხატვრული თვალსაზრისითაც საგანგებო ყურადღებას იმსახურებს. დიმ. ყიფიანი პირველია და პრაქტიკულად ერთადერთიც, ვინც მხატვრულ ფერებში აცოცხლებს კეთილშობილთა სასწავლებელში ყოფნის წლებს, აქ გამეფებულ უსულგულობას, ცემა-ტყეპისა და დაზუთხვის „ხერხებს“.

წინამდებარე სტატიაში დიმ. ყიფიანის მემუარების სწორედ ამ ნაწილის დახასიათებას ვისახავთ მიზნად.

თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებლის გახსნა გარუსებულ ქართველ გენერალს პავლე ციციანოვს უკავშირდება. კეთილშობილთა პანსიონი, ისევე როგორც მომდევნო სასწავლებლები, იმპერიის უსიტყვო, ერთგული მსახურების აღზრდას ისახავდა მიზნად. დიმ. ყიფიანის თქმით, „პირველ ხანს ყველა ისე ერიდებოდა ამ სასწავლებელს, რომ თავად-აზნაურთა შვილები მხოლოდ, მაშინდელი დროის პირობით, დიდი ჯილდოს დანიშვნით მიიზიდეს“. ყოველი მოწაფე თვეში 25 მანეთს ღებულობდა, რაც იმ დროისათვის საკმაოდ დიდი თანხა იყო. მოგვიანებით 25 მანეთი 5 მანეთზე ჩამოიყვანეს. თავად დიმ. ყიფიანი ხუთი წლის განმავლობაში იღებდა ყოველ თვე ასეთ სუფსიდიას.

დიმ. ყიფიანი რვა წლისა იყო, როცა უფროსმა ძმამ ქაიხოსრომ სასულიერო სემინარიაში შეიყვანა. ერთი წლის შემდეგ კი იგი კეთილშობილთა სასწავლებელში გადაიყვანეს.

დიმ. ყიფიანის თქმით, მთელი მაშინდელი პედაგოგიური სიბრძნე ორი უმთავრესი და ამასთანავე ერთადერთი წესით გამოიხატებოდა: გაკვეთილების სწავლა ზეპირად, ე.ი. შეუგნებლად, მექანიკურად და ყოველი დანაშაულისათვის ხელის გულზე სახაზავით ცემა.

მემუარისტი კეთილშობილთა სასწავლებელსა და იქ სწავლებაზე სრული წარმოდგენის შესაქმნელად ასეთ გზას მიმართავს: იღებს სწავლის პერიოდიდან რამდენიმე ტიპურ ეპიზოდს და მათი გადმოცემით აცოცხლებს სასწავლებელში გამეფებულ ატმოსფეროს და იმასაც, თუ რა შემთხვევები და ფაქტები აყალიბებენ ჩვენი რჩეული ყრმის სულს და უფრო ხშირად ამახინჯებენ მოსწავლის ფიზიონომიას.

როგორც ითქვა, შემთხვევები ჩვეულებრივია და გავრცელებული. პირველი შემთხვევა, რაც ყრმის სულს ძალიან მწარედ დააჩნდა და მთელი ცხოვრება ცხოვლად დარჩა, სწავლების მეორე დღესთანაა დაკავშირებული: კლასში, რომელშიც დიმ. ყიფიანი მიიღეს, უცებ შემოდინა დირექტორის მოადგილე პ.ი. შიპულინი, რუსული ენის მასწავლებელი პ. ს. სროტინსკი და მათ უკან რამდენიმე უფროსკლასელი მოწაფე. ერთი იმათგანის, ლამაზი შესახედაობის ყმაწვილის, ლევან მუხრანსკის ჩვენებით ყველანი დიმ. ყიფიანის მერხთან ჩერდებიან.

„ – როგორ გაბედე შენ უბრძანებლად ზარის დარეკვა? – მრისხანეთ მეკითხება უფროსი.

მე ეს კითხვა არ მესმის და სულელივით შევსცქერი.

წამავლებენ ყურში ხელს და ხელაზლა მეკითხებიან.

– მე არ დამირეკია, – ვუბასუხებ.

– ნამდვილად ეს არის? – მიუბრუნდება ყრმას და ეკითხება შიპულინი.

– ეგ არის. ეგა, – უმტკიცებს ის და მასთან მისი ამხანაგებიც.

– ო, ო! შენ უარზედაც ხარ? აბა, ერთი სახაზავი! – და მირტყეს ხელის გულზე გააფთრებით ერთი ოცჯერ მაინც.

თან მტკივა, თან ყელში ბრაზი მომდის.

– რის გულისათვის? – ვეკითხები ჩემს თავს ქვითინით“.

დიმიტრის დედა ასწავლიდა – შეცდომა უნდა აბატიოო. მართალია, მანაც აბატია, მაგრამ დავიწყება ვერ შეძლო.

და რაც მთავარია და რამაც გამორჩეულ მოსწავლეს უმაღლ დაანახა თავისი დირექტორის მოადგილის ნამდვილი სახე: შიპულინმა თავისი შეცდომა შემდეგ შეიტყო, „მაგრამ იმდენი მოქალაქეობრივი გამბედაობა ვერ გამოიჩინა“, რომ ეს ბავშვისთვის ეჩვენებინა – თუნდაც მიაღერებოდა. ეს უაღრესად მრავლისმთქმელი დეტალია. მოწაფე თვალნათლივ გრძნობს აღმზრდელის პატარაკაცობას. იგი ველარასოდეს დაიბრუნებს ყრმის თვალში ღირსებას.

მეორე მაგალითიც ასევე უსამართლობასთან არის დაკავშირებული. ახლა უკვე შიპულინს ემატება თათრულის მასწავლებელი მირზა ჯაფარ თუშმალოვი. სრულიად უსამართლოდ მან უფროსკლასელი დიმიტრი ყიფიანი მესამეკლასელების წინაშე თმით ითრია, შეურაცხყოფილ და ტკივილით გამწარებულ დიმიტრის ცხვირში სისხლი წასკდა. თუშმალოვმა შიპულინთან იჩივლა, ხელი შემებრუნა მოწაფემო. ორივენი კი დირექტორთან გაიქცნენ მოწაფეზე საჩივლელად. მოულოდნელად ამ სცენას ბოროდინოს გმირის პეტრე ბაგრატიონის ძმა, გენერალ-ლეიტანანტი თ-დი ბაგრატიონი, შემოესწრო, რომელსაც უკვე დამშვიდებულმა ბავშვმა ყველაფერი უამბო.

„აქ ბაგრატიონი, გულდასმით რომ მისმენდა, მიუბრუნდა გუბერნატორს ამ გვარად:

– როგორ, რომან ივანოვიჩ! კეთილშობილთა სასწავლებელში ხომ თავდაზნაურთა შვილები სწავლობენ! ჩემი ვაჟებიც ხომ იქ არიან! ეს სადაურია? ვის შეუძლიან მათი გალახვა გაბედოს? და განა თმებით თრევა იგივე გალახვა არ არის? როგორც გენებოთ. მაგრამ ამისთანა რამ კი შეუძლებელია!“

ასე იხსნა ქართველმა გენერალმა ქართველი მოწაფე ჯალათისგან, მაგრამ ფაქტი ის იყო, რომ ეს უსამართლობა, უფროსთა სულმდაბლობა და ტყუილები დიმიტრის სულს მძიმედ აწვებოდა.

როგორც სხვა სასწავლებლებში, მცირე ნათელი სხივი კეთილშობილთა სასწავლებელშიც კრთის. აქაც გამოჩნდებიან ზოგჯერ კარგი მასწავლებლები, რომელთა გაკვეთილები, პირადი მაგალითი ღრმად რჩება მოწაფეთა მგრძნობიარე გულში. არადა, რა ცოტაა ხშირად საკმარისი, რომ ყრმამ სამუდამოდ აღიბეჭდოს აღმზრდელის სახე.

მემუარისტის თქმით, კეთილშობილთა სასწავლებელში ასეთი იყო ელპიდოფორ პეტრეს ძე მანასეინი – სასწავლებლის დირექტორი ერთი წლის განმავლობაში და რუსული ენისა და სიტყვიერების მასწავლებელი. „მოწაფეებმა მხოლოდ მისგან დაიწყეს გადმონაცემის შეგნებით შეთვისება, მხოლოდ მის დროს გადაიქცა დიდ სასჯელათ მოწაფის ნახევარ საათით კუთხეში დაყენება, ან ნახევარ საათით კლასში დატოვება, როცა დანარჩენნი უკვე წასულნი იყვნენ. გულამოსკვნით სტიროდნენ ხოლმე, ვისაც ეს სასჯელი შეხვდებოდა.

ყურებისა ან თმების მოწევა, სახაზავით ცემა, დაჩოქება, ან სხეულის სხვაგვარი სასჯელი მანასეინის ყოფნის დროს გულში გასავლებადაც კი შეუძლებელი იყო“. სამაგიეროდ, – ასკვნის მემუარისტი, – მოსწავლეები არასოდეს ყოფილან ისეთი კეთილშობილნი, როგორც მანასეინის დროს. ერთი სიტყვით, თმებით თრევა, ყურების ახევა, შიში და უაზრო ზეპირობა კი არ იძლევა საუკეთესო შედეგს, არამედ მოწაფესთან ადამიანური მოპყრობა და ქეშმარიტი სულიერი საზრდოს მიწოდება.

მოსწავლეებში, ასევე, დიდი სიყვარულით სარგებლობდნენ მანასეინის შემცვლელი, ხარკოვის უნივერსიტეტის კანდიდატი, ნიკოლოზ ტიმოთეს ძე დემენტიევი და ისტორიის მასწავლებელი თავადი ივანე ზაქარიას ძე არღუთინსკი-დოლგორუკოვი.

მათ უმაღლის დიმ. ყიფიანი, თუ რამე წესიერი შეითვისა სასწავლებელში, „სხვა დანარჩენ მასწავლებლებთან მოწაფენი შეგნებით მხოლოდ სიცრუეს სწავლობდნენ“.

გამოცდებს სასწავლებელში ცალკეულ საგნებში თვითონ მასწავლებლები იბარებდნენ. მოსწავლეები წინასწარ ათანხმებდნენ, თუ ვინ რაზე ისაუბრებდა. ამგვარად, გამოცდები მოჩვენებითად კარგად ტარდებოდ და შემდეგ ამას მოსდევდა საჯარო აქტები, ანუ სასწავლებლის გამოსაშვები საღამოები.

აქტის დროსაც წინასწარი გარიგების ხერხი იყო გამოყენებული, ოღონდ აქ გამოცდა კიდევ უფრო ზერელედ და მოკლედ ტარდებოდა. „ამას გარდა, წაიკითხავდნენ ანგარიშს, წარმოსთქვამდნენ სიტყვებს და ბოლოს საუკეთესო მოწაფეთ ჯილდოს მისცემდნენ“, გამოაცხადებდნენ უფროს კლასებში გადაყვანილთა სახელებს და კურსდამთავრებულებს ატესტატებს დაურიგებდნენ.

ასეთ აქტებს სიამოვნებით ესწრებოდნენ უმაღლესი პირები: მთავარმართებელი, საქართველოს ეგზარქოსი, გუბერნატორი, შტაბის უფროსი და ყველა პირი – თბილისში მცხოვრები თუ შემთხვევით მოხვედრილი.

„რაკი სხვა გასართობი არ იყო. საჯარო აქტები წლიურ სადღესასწაულო წარმოდგენას უდრიდა“, მაგრამ „წარმოდგენებზე“, რატომ – უცნობია,

მანდილოსნები არასოდეს ყოფილან. არადა, არ შეიძლება მათ ცნობისმოყვარეობას არ სურვებოდა ერთხელ მაინც იმის გაგება, თუ რა ხდებოდა აქ.

და აი, ერთხელ თბილისის ულამაზესმა მანდილოსნებმა – ნინო ჭავჭავაძემ და მანანა ორბელიანმა მოიწადინეს სასწავლო აქტის შინაურულად წარმოდგენა. მასში სასწავლებლის მაღალი კლასების რამდენიმე მოწაფემ მიიღო მონაწილეობა, მათ შორის დიმ. ყიფიანმაც. რა თქმა უნდა, ამ აქტს ოფიციალური პირები არ დასწრებიან, ესწრებოდნენ მხოლოდ თავადის ასულების ნათესავები.

ყველაფერი ეს არდადეგების დროს მოხდა მანანა ორბელიანის სახლში. სასწავლებელში დაბრუნებულებს „იმავე შიშულის მეთაურობით... უფროსული მრისხანების უანგარიშო მეხი“ დაატყდათ თავს: გადაწყდა, მოსწავლეების ის ჯგუფი, ვინც მონაწილეობდა მანდილოსნების მიერ მოწყობილ აქტზე, სამაგალითოდ დაესაჯათ – გაეწყებლათ ყველანი და გაეწყებლათ ყველა კლასში. მოწაფეებმა ღირსების შემლახველი სასჯელი ისე განიცადეს, რომ თავის მოკვლა გადაწყვიტეს და ასეც მოიქცეოდნენ. რომ „მაშინდელ მნათობთა ყოველ შემძლებელი სილამაზე“ ენერგიულად არ გამოსარჩლებოდა მათ და არ დაეხსნა ისინი დამცირებისა და ტკივილისაგან. თუ რაში იყო მოწაფეთა დანაშაული, მათთვის არავის უთქვამს, არავის განუმარტავს.

აი, ასეთი იყო გარემო, რომელშიც ყმაწვილი დიმ. ყიფიანის სული ყალიბდებოდა, იწრთობოდა. მემუარების ეს ნაწილი კი ერთგვარი წინაპირობაა ქართველ მწერალთა მოგონებებში უხვად, ხშირად მაღალმხატვრულად მოწოდებული მასალისა მათი სასკოლო შთაბეჭდილებების შესახებ, იქნება ეს აკაკი წერეთელი, გიორგი წერეთელი. სოფრომ მგალობლიშვილი, ვაჟა-ფშაველა თუ დავით კლდიაშვილი.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ი. ევგენიძე, ლ. მინაშვილი, 2013 – ი. ევგენიძე, ლ. მინაშვილი, ქართული ლიტერატურა (XIX ს.), თბ., 2013.
- ენციკლოპედია, 1987 – ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. XI, თბ., 1987.
- დიმ. ყიფიანი, 1930 – დიმ. ყიფიანი, მემუარები. ტფ., 1930.
- თ. ჯოლოგუა, 1997 – თ. ჯოლოგუა, საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, ტ. I, თბ., 1997.
- თ. ჯოლოგუა, 2002 – თ. ჯოლოგუა, დიმ. ყიფიანი (1830-1860 წლები), თბ., 2002.
- თ. ჯოლოგუა, 2007 – თ. ჯოლოგუა, საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, ტ. II, თბ., 2007.
- თ. ჯოლოგუა, 2011 – თ. ჯოლოგუა, საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, ტ. III, თბ., 2011.

MAGDA CHIKABERIDZE**SCHOOL YEARS OF DIMITRI KIPIANI
(ACCORDING TO HIS MEMOIRS)**

Dimitri Kipiani's "Memoirs" offer an engaging reflection of his years at the Nobility School. The educational system of the Tsarist Russian Empire, based on falsehood and lies, distorted the soul of adolescents, enabling them to adapt themselves to hypocrisy and flattery. The main goal of Tbilisi educational institutions was, first of all, to educate students while shaping them into silent servants devoted to the Russian Empire, and the very goal was accomplished more or less successfully.

Pedagogic "wisdom" of those times embraced two main aspects: learning of the lessons by heart, i.e. in an unconscious and mechanical way, and being hit across the palms of their hands with a ruler for every minor misdemeanor. During his adolescence, Dimitri Kipiani repeatedly endured unfair treatment. Luckily, even the Nobility School had its positive side—some good teachers once in a while, and their lessons and personal examples remained deeply ingrained in the hearts of the students. Dimitri Kipiani was grateful for the very presence of such teachers who reinforced the spirit of decency in the young.